

TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM:

Sorunlar ve Çözüm
Önerileri

BİRİNCİ OTURUM:

Sivil Toplum, Devlet ve Siyaset İlişkisi

Moderatörler:

Muhammed Yasir OKUMUŞ

Konuşmacılar:

Prof. Dr. Köksal BÜYÜK
Prof. Dr. Muhittin ACAR
Prof. Dr. Tevfik ERDEM
Doç. Dr. Hakan DULKADİROĞLU
Doç. Dr. Muhammed Enes KALA
Dr. Muhammed Hüseyin MERCAN
Dr. Nilüfer ÜNALDI
Öğr. Gör. Tarkan ZENGİN
Arş. Gör. Emre ÇALIŞKAN
Arş. Gör. Muhammed ORUÇ

Raportörler:

Ömer Faruk UĞURLU
Sercan KARADOĞAN

İKİNCİ OTURUM:

Sivil Toplumda Mali Sürdürülebilirlik,
Finansman Yönetimi ve Şeffaflık

Moderatörler:

Mahir Mustafa DEMİR

Konuşmacılar:

Celil ÖZATAMER
Doç. Dr. Cem KORKUT
Dr. Mehmet TUĞRUL
Erkan HALICI
Emre YÜKSEK
Ebubekir KAYNAK
Faruq AKÇE
Hilal ŞAHİN
Mehmet Yavuz GÜNGÖR
Özlem Çağlar YILMAZ
Tahir Erkam KARAKAŞ

Raportörler:

Ömer Faruk UĞURLU
Sercan KARADOĞAN

STDE Katılımcıları:

Abdüssamet AKAN
Doğukan ÖZTÜRK
Fatih Muhammed ÇAKMAK
Haldun BARIŞ
Mustafa BAŞKARA
Mesut Emre BALCI
Muhammed ÇİFTÇİ
M. Taha ÖZDEMİR

STMÜ Katılımcıları:

Enes KAYA
Meral DAĞLILAR
Sevanur CANER

İçindekiler:

Giriş

Türkiye’de Sivil Toplum: Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Bölüm 1 : 07/12

Sivil Toplum
Devlet ve Siyaset İlişkisi

Bölüm 2 : 13/19

Sivil Toplumda Mali Sürdürülebilirlik,
Finansman Yönetimi ve Şeffaflık

Bölüm 3 : 21/27

Sorunlar ve
Çözüm Önerileri

Bölüm 4 : 29/31

Sonuç

TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM: Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Giriş

Dünya genelinde çeşitli düzeylerde çevresel, yönetsel, ekonomik kriz ve sorunların artmasıyla birlikte devletlerin tüm bu sorunların üstesinden gelmeleri için yetersiz kalmaya başladıkları görülmektedir. İklim krizi, küresel ısınma, kaynak yetersizliği, gelir ve servet eşitsizliği, kaynakların hızla tüketilmesi, pandemi gibi küresel çaptaki sorunlar gün be gün devletler için başa çıkması zor sorunlar yumağına dönüşmektedir.

Devletin yapısı gereği bu sorunların hepsine eşit düzlemde çözümler sunabilmesi her zaman mümkün olamamaktadır. Küresel ölçekte yaşadıkları için uluslararası işbirliğinde zorunlu kılan bu sorunlar, ulusların çıkarları söz konusu olduğunda belirli noktalarda bir uzlaşmayı ve uluslararası mutabakatı da zorlaştırmaktadır. Hal böyle olunca, bu sorunlar varlıklarını

sürdürürken, bunlara dair kalıcı, sürdürülebilir çözüm üretme noktasında mekanizma, araç ve kurumlarına ihtiyaç bulunmaktadır.

Küresel ölçekte yaşanan tüm bu krizler ve felaketler ile beraberinde getirdikleri maddi ve manevi yıkımlar, doğru müdahale edilmediği takdirde uzun yıllar toplumların hafızalarında yer eden ciddi sorunlara yol açabilmektedir. Bu anlamda kriz ve felaketlerin olumsuz sosyal etkilerini gidermek bir tür toplumsal sorumluluk alanına dönüşmektedir.

Bu sorumluluk alanının tamamının devletler tarafından doldurulması ise çoğu zaman mümkün olmamaktadır. Sivil toplum ve sivil toplum kuruluşları bu noktada devreye girmekte ve gönüllülük esasıyla toplumsal sorunlara

Sivil toplum ile ilgili tartışmalarda en önemli noktalardan birisi sivil toplumun ne olduğunun net bir şekilde tanımlanması ve bu alanın kapsamını oluşturan parametrelerin belirlenmesidir.

eğilmektedir. Toplumsal faydayı gözetmeleriyle toplumda yardımlaşma duygusunu pekiştiren sivil toplum kuruluşlarına duyulan ihtiyaç her geçen gün daha da artmaktadır.

Bu kapsamda sivil toplum kuruluşlarını bekleyen sorunlar ve bunların çözümleri, etkin bir sivil toplum örgütlenmesinin gereklilikleri ve imkanlarının iyi tespit edilmesi, çok boyutlu bir düzlemde araştırmalar yürütülmesi önemli hale gelmektedir. 24 Ağustos 2022 tarihinde Sivil Toplum Düşünce Enstitüsü ev sahipliğinde "Türkiye'de Sivil Toplum: Sorunlar ve Çözüm Önerileri" üst başlıklı çalıştayda "Sivil Toplum, Devlet ve Siyaset İlişkisi" başlıklı ve "Sivil Toplumda Mali Sürdürülebilirlik, Finansman Yönetimi ve Şeffaflık" başlıklı iki oturum gerçekleştirilmiştir. Çalıştayda toplamda 23 konuşmacı fikirlerini sunmuştur.

Çalıştay kapsamında hazırlanan mevcut raporda sivil toplum ve sivil toplum kuruluşları farklı perspektiflerden ve boyutlardan ele alınmıştır. Raporun ilk bölümü çalıştayın birinci oturumunda tartışılan sivil toplum, devlet ve siyaset ilişkisini, raporun ikinci bölümü çalıştayın ikinci oturumunda tartışılan sivil toplum, mali sürdürülebilirlik, finansal yönetim ve şeffaflık ilişkisini ele almaktadır. Son olarak çalıştay oturumlarının ikinci kısımlarında tartışılan sivil topluma yönelik sorun ve çözüm önerileri tespit edilmektedir.

Sivil topluma ve STK'lara
yüklenen işlev ve misyon
bağlamında; **yeni dünya,
yeni düzen ve yeni
eğilimlere göre yeni
tanımlar ve açılımlar
getirilebilir.**

Sivil Toplum Devlet ve Siyaset İlişkisi

STK'lar kendi savunduğu fikirlerden farklı olarak başka grupların da özgür irade ve eylem hakkı olduğunu kabul edebilmeli ve özgürlüğü toplum geneline yayabilmelidir.

Devlet, siyaset, piyasa ve sivil toplum kavramsal olarak birbirinden ayrı gözükse de toplumsal zeminde iç içe geçen karşılıklı ilişkileri sebebiyle tanım ve sınırlamaların tespit edilmesinde zorluklar yaşanmaktadır.

“Sivil Toplum, Devlet ve Siyaset” oturumu sivil toplumun siyasal sistem içinde nasıl konumlandığı, sivil toplumun misyonu ve geleceği, küreselleşme sivil toplum ilişkisi ve sivil toplumun ne kadar sivil olduğu gibi ana başlıklar etrafında konuşmacılara sorulan sorularla başlamıştır. Ana başlıklar bağlamında genel olarak cevabı aranan sorular şu şekildedir;

Türkiye’de sivil toplumun ve sivil toplum kuruluşlarının siyaset ve devletle kurduğu ilişki nasıldır?

1980 sonrası sivil toplum siyaset ilişkisi özel olarak da son 20 yılda nereye doğru evrilmiştir?

Sivil toplumun ve sivil toplum kuruluşlarının mevcut durumlarına

dair tespitler ve çözüm önerileri nelerdir?

Sivil toplumun tanım, sınır ve kapsamının irdelenmesi sivil toplum, devlet ve siyaset arasındaki bağıllık ilişkisini anlamamız açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda sivil toplumun birçok tanımının yapıldığı görülmektedir.

Sivil toplumu tanımlamada derneklerin içinde bulunduğu insanların irade olarak örgütlerindeki ortam, Doğu-Batı ayrımında kullanılan analitik bir araç, idealize edilmiş bir toplum biçimi, Batılılaşma macerası yaşayan toplumlarda demokratikleşmeyle eş anlamlı kullanılan bir tanımlama, radikal demokrasinin liberal demokrasiden farklılaşarak bireylerin kendi kararlarını alabildiği müzakere alanı, çevre, insan hakları, nükleer karşıtlığı gibi yeni sosyal hareketleri ifade eden alan gibi çeşitli tanımlamaların yanı sıra özellikle Türkiye’de ‘Gramsci’ci anlamda yani kültürel hegemonyanın etkin olduğu

STK'ların piyasa ve devlet arasında bir yerde ve dengeleyici bir mekanizma işlevi görmesi ve STK'ların güç ve para ilişkisinde dengeli olması gerekmektedir.

bir sivil toplum anlayışının hakim olduğu bir yapısal durumun olduğu düşünülmektedir. Bu durumda esas meselenin kültürel iktidara sahip olma mücadelesi ve sivil toplumu şekillendiren STK'ların kültür dünyasına etkileri bağlamında sivil toplumun harekete geçirebileceği savı gerçeklik kazanmaktadır. Bu noktada önemle ifade etmek gerekirse sivil toplum ve STK'lar siyasetin kültürel hegemonyasının tesisinin aracı olmamalıdır. STK'ların en önemli varlık gerekçesi toplumsal faydayı benimsemiş olmalarıdır.

Genel kabul gören yaklaşıma göre STK'ların piyasa ve devlet arasında bir yerde ve dengeleyici bir mekanizma işlevi görmesi ve STK'ların güç ve para ilişkisinde dengeli olması gerekmektedir. STK'ların ne devlet kadar güce, ne de piyasa kadar kâra odaklanması beklenmektedir.

Sivil toplumun her zaman devleti demokratikleştirici bir karakterde olmayabileceği devleti ele geçirme,

devletin demokrasi atılımlarına ket vurma veya devleti manipüle etme rolü de göz önünde bulundurularak sivil toplumun destekleyici dayanışmacı konumunun korunması gerekmektedir. Bu bağlamda sivil toplumun sivilcilik, özgürlük ve özerklik kavramları üzerinden incelenmesi önem arz etmektedir. Buna göre STK'lar kendi savunduğu fikirlerden farklı olarak başka grupların da özgür irade ve eylem hakkı olduğunu kabul edebilmeli ve özgürlüğü toplum geneline yayabilmelidir. STK'ları devletten ve piyasadan ayıran temel özelliğın piyasa ve güce karşı mesafeli duruşu olduğu akıldta tutulursa, sivil toplum içindeki bireylerin çıkarıcı ilişkilerden ziyade diğergamlık, gönüllülük ve özveri gibi değerlerle hareket edebilmesi gerekliliğı ön plana çıkmaktadır.

STK'lar bir siyasallığın dairesi içinde, belli siyasal arka plana dayanarak faaliyet üreten yapılardır. Bu gerçek göz önünde bulundurulduğunda özerklik tartışması da önem kazanmaktadır. Ayrıca STK'ların kurumsallaşma sürecini

Sivil toplum güncel tartışmalara uzak kalmadan ancak tamamen güncel meselelere de takılıp kalmadan faaliyetlerini sürdürmelidir.

tamamlayarak kurum olabilmesi için mensuplarına kimlik ve aidiyet aşılayabilmelidir.

Siyasetle kurulan ilişkide siyasallığın ötesine geçerek pratik alandaki ilişkiler üzerinden yapılan tanımlamaların kimlik aşılayabilmesi noktasında problemlere yol açtığı göz önünde bulundurulurken devlet, siyaset ve sivil toplum ayırımının ilk etapta ele alınması önem arz etmektedir. Ayrıca devletin zemini siyasallığın motivasyon sağlayacağı ontolojik zemini inşa ederken arka plandaki sabitelerin tespit edilmesi, hükümetle kurulan ilişkide ince ayarın tutturulması meselesi ve yapıyı kurarken siyasallığı bir tarafa bırakmadan ancak iktidarın/ hükümetin dönüştürücü, kuşatıcı hatta yozlaştırıcı özelliğine dikkat ederek gerekli tanımlamaların yapılması gerekmektedir. Bu sebeple, STK'ların özerk olması gerekliliği önemli bir nokta olmasına rağmen, genel kabule göre STK'ların siyasetten tamamen bağımsız olmaları düşünülemezler. STK'ların siyaset karşısında kendilerini nasıl

konumlandıkları ise en çok tartışma yaratan konuların başında gelmektedir.

Sivil toplumun şekillenmesinde kurumsallaşma önemli bir rol oynamaktadır. Kurumsallaşmanın ve kurumsallaşma düzeylerinin ise STK'dan STK'ya farklı olduğu söylenebilir. Kurumsallaşma kapasitesinin az ancak nicelik bakımından çok kurumun ortaya çıkması sivil toplumun gelişmesi anlamına gelmemektedir. Özellikle STK'ların kurumsallaşma sürecindeki devlet ve siyaset karşısındaki özerk konumu tespit edilmeli ve en baştan kurgulanmalıdır; böylece STK'ların karar alma özerkliği ve muadili organizasyonlarla kurduğu ilişkilerde manipülasyonlar karşısında konumu ve ayrıca siyasi organların müdahalesine karşı takınacağı özerklik durumunun daha iyi analiz edilmesi mümkün olacaktır.

Sivil toplumda örgütlenme meselesinde düzenleme, denetleme ve destekleme önem arz etmektedir ve bu süreç dijitalleşme, demokrasiye uygunluk

STK'ların her konuyu çözebilmek adına fikirler geliştirmeye çalışması kesin sonuçlara ve pratik faydalara ulaştıramayacaktır.

ve dürüstlük bağlamında yeniden şekillendirilmelidir. Buna göre devletin farklı görüşteki tüm STK'ların görüşlerini alması, devlete yapılan başvuruların şeffaf, fayda ve kalite odaklı olarak incelenmelidir.

Sivil toplumun oluşmasındaki aktörler olan meslek odaları, meslek kuruluşları/ örgütleri, barolar, vakıflar, dernekler gibi yapıların ayırımının yapılması sivil toplumun tanımlanması ve çerçevesinin çizilmesinde önemli rol oynamaktadırlar. Sivil toplumu oluşturan yapılar arasındaki tanım ve sınır farklılıklarının yanı sıra devlet, siyaset ve sivil toplum arasındaki sınırların da belirlenmelidir. Bu bağlamda STK'ların yaşadığı sorunların başında gelen katılım, algı, bağlılık, yönetim ve mevzuat sorunlarının çözülmesi devlet, siyaset ve sivil toplum arasındaki ayırımın belirlenmesinde önemli olacaktır.

STK'ların her konuyu çözebilmek adına fikirler geliştirmeye çalışması kesin sonuçlara ve pratik faydalara

ulaştıramayacaktır bu yüzden belli meselelerde tematik toplantıların yapılması gereklidir. Özellikle sivil toplum devlet ilişkisinde üç düzeyi temsil eden endişeliler, tamamen entegre olanlar ve muhaliflerin varlıkları ancak bunların yanı sıra doğruya doğru; yanlışla yanlış diyebilecek STK'ların varlığına her zaman ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda devlet STK'lara daha rahat çalışması yapabilecek bir zemin hazırlamalıdır ve STK'lara verilecek destekte siyasete yakınlık/uzaklık ölçütünden ziyade toplumsal fayda gözetilmelidir. Bu hususta dijitalleşmenin kaçınılmaz olduğu bir ortamda STK'lara bu anlamda altyapısal destek sağlanması gerekmekte ve bu konuda yeni mevzuat ve resmi hüviyette düzenlemeler yapılarak STK'lara destek olunması önem arz etmektedir.

Sivil toplumda kişilerin değil ilkelerin mihmandar olması gereklidir. Buna göre kişiler geçici ilkeler kalıcıdır ve bir arada yaşamayı sağlayabilecek ilkelerin mihmandarlığı sivil toplumun

gelişimi için önem arz etmektedir. Sivil toplum güncel tartışmalara uzak kalmadan ancak tamamen güncel meselelere de takılıp kalmadan faaliyetlerini sürdürmeli ve orta-uzun vaddeki işlerine odaklanmalıdır. Bu noktada sivil toplum devamlılık ve sürdürülebilirliğini sağlamak için ihtiyaç analiziyle yol almalı ve sivil toplumun öncelikli ihtiyaçlarının belirlenmesi gerekmektedir.

İşbirliği ve birlikte iş yapabilmek ahlakını ayağa kaldırarak sivil toplumun birbiriyle olan iletişiminin ve etkileşiminin artırılması lazımdır. Sivil toplum özel olarak devletin boş bıraktığı alanı doldurmaya çalışır. STK'lar da bu alanı tanımlamaya ve etkilemeye çalışan kurumsallaşmış yapılarıdır. Ülkemizde iktidar ve muhalefetin sivil toplumu oy devşirme, insan kaynağı devşirme, aynı zamanda uyguladığı politikalar açısından toplumsal destek aracı olarak gördüğü şeklinde bir algı vardır. Ancak bu durum doğrudan olumsuz bir görünüm sunmaz bize; bunun yerine özellikle Türkiye'de vesayet organlarının kurulmasında sivil toplum etkili olduğu kadar vesayet kurumlarının aşılmasında da STK'ların önemli roller üstlenmişlerdir.

Bu bağlamda STK'lar özellikle siyasetle girdiği ilişkide kendilerine biçilen payı değerlendirmeli ve hem muhalefet hem iktidar için ideolojik politikaların aparatı

haline gelme riskine karşı dikkatli olmalıdırlar. Çünkü sivil toplumun siyasetle girdiği ilişkiler sivil toplumun 'sivil olma' vasfını önleyebilmekte ve siyasetle kurulan ilişkide de sınırlar çok bulanıklaşabildiği için doğrudan veya dolaylı siyasetin içinde yer alma isteğiyle kendi sınırlarını aşma riski taşıyabilmektedir.

Ayrıca sadece devlet-STK ilişkisinden ziyade STK'ların uluslararası alanda gösterdiği faaliyetler de küreselleşme bağlamında önem arz etmektedir. STK'ların sadece buldukları devlet ve yetkilileriyle değil aynı zamanda başka devletler ve yetkilileriyle de temas halinde olabilmektedirler.

Bu bağlamda yapılan faaliyetlerin sadece STK'ların kendi devletlerini değil uluslararası alanda da etki sahibi olabilmektedir. Küreselleşmeyle birlikte sadece ulusal değil aynı zamanda uluslararası kararlar da STK'ları etkilemektedir.

Mesela STK'ların akredite olması gereken ulusal ve uluslararası kurumlar ve standartların küreselleşme sürecinde STK'ların karşılaştığı yeni meseleler olarak göz önünde bulundurulmalıdırlar. Sivil topluma ve STK'lara yüklenen işlev ve misyon bağlamında; yeni dünya, yeni düzen ve yeni eğilimlere göre yeni tanımlar ve açılımlar getirilebilir.

Sivil Toplumda Mali Sürdürülebilirlik, **Finansman Yönetimi** ve **Şeffaflık**

STK'lar kendi savunduğu fikirlerden farklı olarak başka grupların da özgür irade ve eylem hakkı olduğunu kabul edebilmeli ve özgürlüğü toplum geneline yayabilmelidir.

Çalıştayın ikinci oturumunda “Sivil Toplumda Mali Sürdürülebilirlik, Finansman Yönetimi ve Şeffaflık” üst başlığında ağırlıklı olarak sivil toplumun karşılaşılabileceği mali problemler, finans ve fon yönetimi, gönüllülük faaliyetlerinin kapsamı, STK'ların gelir/gider dengesindeki ekonomik konuları ele alınmıştır.

Sivil toplum faaliyetlerinin gönüllülük esasına göre yürütülmesi genel olarak kabul edilse de STK'ların faaliyetlerini yürüten kişilerin ve kurumun masrafları, sahada yürütülen faaliyetin harcamaları ve STK'ların il/ilçe veya ülkelerde kurulacak yeni birimlerinin masrafları gibi ekonomik meseleler sebebiyle STK'ların profesyonel olarak finansal yönetime sahip olması gerektiği anlaşılmaktadır.

Personel, idari ve faaliyet masraflarının STK'lar tarafından sistematik ve etkili bir finansal yönetimle yürütülmesi kurumsal mali sürdürülebilirlik için de önemlidir. Profesyonel mali yönetim zafiyetinin STK'ların ana

işlevi olan gönüllülük faaliyetlerini de sekteye uğratabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. STK'nın gelir ve giderlerinin şeffaf bir şekilde paydaşlar ve kamuoyuyla paylaşılması kurumun işleyiş ve faaliyetlerinin sürdürülebilirliğinde önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalıştayın ikinci oturumu:

STK'ların profesyonel mali yönetimi

STK'ların mali sürdürülebilirliği ve gelir/gider dengesinin şeffaflığı

Gönüllülük faaliyetinin tanımlanması ve gönüllülük faaliyetlerinin mali yönetimle ilişkisi

STK'ların gelir elde etmesinde potansiyel gelir kaynakları

ana konuları etrafında ele alınmıştır.

Sivil toplum faaliyetlerinde mali sürdürülebilirlik STK'ların özerk olabilmesi için önem arz etmektedir. Kurumların gönüllülük esasına göre

STK'nın fon ve finansal yapısının sürdürülebilir olması ve kurumsal ciddiyet için mali politikalar alanında uzman istihdamı da göz önünde bulundurulmalıdır.

çalıştığı algısı mali sürdürülebilirlik açısından yanıltıcı olabileceği için özellikle kurumlarda finansal farkındalığın gelişmesi ve gerekli altyapının kurulması gerekmektedir. STK'nın mali farkındalığının oluşmasında en önemli etmen dijitalleşmedir.

Çünkü STK'nın gelir gider dengesinin detaylıca raporlanması, genel yönetim ve faaliyet giderlerinin yanı sıra kuruma gelen mali yardımların şeffaf bir şekilde belirlenmesi, olumsuz durumların veya olası senaryoların tespit edilmesi, kısa-orta ve uzun vadede risk analizinin yapılabilmesi, oluşabilecek olumsuz durumları takip edip çözebilecek uzman personelin istihdam edilmesi gibi meselelerde kurumun dijital imkanlardan faydalanması gerekmektedir.

Dijitalleşme STK'nın mevzu bahis işlerinde kolaylık sağlamanın yanı sıra kurumun gelir gider cetvellerinin şeffaf bir şekilde kamuoyu ile paylaşılmasında da önem arz etmektedir.

STK'nın bağımsızlığının korunması mali yönetim ve sürdürülebilirlik açısından göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda STK'nın faydalanabileceği finansal kaynakların çeşitliliğinin sağlanması ve farklı finansal kaynaklardan destek alabilmesi gerekmektedir. Finansal destek alınan yerle STK'nın işbirliği sürecinde mali destekçinin yürütülen faaliyetlerde STK'nın özerkliğini zedeleyecek tutumlarda bulunması problemleri bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.

Karşılıklı saygı ve işbirliğinin tesis edilmesinde destekçi kuruluşun STK'nın faaliyetlerine çok fazla müdahale etmesi, STK'nın özerkliğine zarar verdiği kadar faaliyetlerin düzgün işleyişini de olumsuz etkilemektedir. STK'nın fon ve finansal yapısının sürdürülebilir olması ve kurumsal ciddiyet ve profesyonellik için mali politikalar alanında uzman istihdamı da göz önünde bulundurulmalıdır.

STK'nın gönüllülük faaliyetlerinin düzgün şekilde işleyebilmesi için

STK'ya hem kamuoyu nezdinde hem de proje finansmanını sağlayan kurum nezdinde güven duygusu tesis etmektedir.

ülke ekonomisinin yanı sıra küresel ekonomiyi analiz edip kısa ve orta vadede 5-10 yıllık risk analizi oluşturabilecek, kurumların ihtiyaçları dahilinde öngörülen büyümeyi simule edebilecek ve bu büyümenin olası gelir gider tablosunu oluşturabilecek uzmanların istihdamı STK'ların kurumsallaşma yolunda atması gereken önemli adımların başında gelmektedir. Mevcut fon ve bağışların korunabilmesi için mali yönetimin profesyonel bir şekilde yapılması aynı zamanda bağış kaynakları, ulusal ve uluslararası fonlar, proje ve hibe fonları, yatırımlar ve iktisadi teşekküller gibi gelir kaynaklarının tespit edilmesi için de önem arz etmektedir.

STK'ların önemli gelir kaynaklarından olan proje fonları özellikle küçük ölçekli STK'larda projenin yürütülmesinden ziyade STK'nın mali gelir elde ederek kendi kurumsal işleyişine katkı sunulabilmesi amacıyla kullanılmaktadır. Bu durumda STK'ların hem yönetim hem de faaliyet açısından profesyonel hareket etmesi, gözlenmesi

ve denetlenmesi önem arz etmektedir. Özellikle STK'lara verilecek fon desteklerinde STK'nın kurumsal kapasitesini arttırarak belli tematik alanlarda uzmanlaşması noktasında teşvik edilmesi, yine bu bağlamda ilgilendiği alanla alakalı uzman istihdamını sağlayabilmesi de önemli bir husus olarak öne çıkmaktadır. Tematik alanlarda uzman STK çeşitliliğinin az olması, fon sağlayıcıların sivil toplumda ön plana çıkan belli başlı STK'lara yönelmesine ve bu sebeple de STK tekelleşmesine yol açacak problemlere neden olmaktadır.

STK'ların yürüttüğü projelerde toplumsal katkının ve çalışılacak konunun net bir şekilde ifade edilmesi, STK'ya hem kamuoyu nezdinde hem de proje finansmanını sağlayan kurum nezdinde güven duygusu tesis etmektedir. STK'nın projeleri sadece maddi çıkarlar gözeterek hayata geçirmesi hem projenin işleyişinde sorunlara yol açmakta hem de toplumsal katkıyı öncelemediği için daha sonraki projelerinde mali

STK'ların gelir kaynaklarının denetlenmesi, kaynakların hukuki mevzuata uygunluğunun tespit edilebilmesini sağlamaktadır.

destek bulma noktasında problem yaşamaktadır. Bu sebeple bu süreci yönetebilecek insan kaynağının istihdamı önem arz etmektedir. STK'ların mali sürdürülebilirliği açısından önem arz eden diğer bir mesele personel giderleridir.

STK'lar bünyesinde istihdam ettiği personelin giderlerini karşılayabilecek gelir kaynağını elde edebilmelidir. Özellikle bu noktada personel istihdamında devlet teşviği önem arz etmektedir. Teknoparklarda uygulanan vergi istisnalarına benzer şekilde STK'ların personel istihdamında uygulanabilecek vergi teşviği özellikle uzman istihdamı açısından STK'ların kurumsal işleyişi ve mali sürdürülebilirliğine katkı sunacaktır.

Ayrıca STK'larda hizmet alımı sözleşmesi, part-time çalışma imkanı, iktisadi teşekküllerde mal ve hizmet alımında devlet teşviğinin arttırılması gibi alternatif istihdam olanaklarının ve teşviklerin sağlanması da STK'lara yapılacak destekler açısından önem arz

etmektedir. STK'ların mali yönetiminin devlet denetlemesine tâbi olması diğer bir önemli konudur.

STK'ların gelir kaynaklarının denetlenmesi, kaynakların hukuki mevzuata uygunluğunun tespit edilebilmesini sağlamaktadır. Ulusal ve uluslararası fonların denetimi ve vergilendirme işlemleri için gerekli hukuki mevzuata uygun kurumsallaşmanın ve şeffaflığın sağlanabilmesi devlet-sivil toplum ilişkisindeki farklı bir boyuta temas etmektedir. Özellikle STK'ların denetlenmesi ve faaliyetleriyle alakalı çeşitlilik, güvenlik, sivil müteşebbislik ve özgürlüğün tesis edilmesine yönelik hukuki mevzuatın güncellenmesi ve mevzubahis alanlarda STK'ların önünü açabilecek reformların ele alınması önem arz etmektedir.

STK'ların vergilendirilmesinde ve mali denetiminde kolaylık sağlanması faaliyetlerin işleyişini rahatlatacağı gibi gönüllülük faaliyetlerinin de artacağına dikkat çekmek gerekmektedir. STK'ların

Sosyal yatırım ve etki süreçlerinin ölçülmesi gönüllülük faaliyetlerinin sürdürülebilirliği açısından da önem arz etmektedir.

kendi gelir kaynaklarını oluşturarak gönüllülük faaliyetinin “karşılıksız çalışma” tanımlamasının ötesine geçebilmesi durumu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda STK’ların kâr elde edebileceği alternatif üretim ilişkilerinin temini ve STK’da çalışan bireyler veya bizatihi kurumlar için teşvik edici mevzuat değişiklikleri (sabit maaşlılarda vergi kalemlerinde veya kurumun yaptığı bağışlarda vergi matrahından düşüş gibi) gönüllülük faaliyetlerinin ötesinde STK’lara yeni alanlar açabileceği görülmektedir.

Mesela Osmanlı Devlet geleneğinde önemli yeri olan para vakıfları sermayeleri nakit paradan oluşan ve paranın işletilip vakıf için kullanılmasını öngören kurumlar olarak ilgi çekici bir örneğe sahiptir.

Ayrıca Kızılay gibi kuruluşların işlettiği çadır ve maden suyu fabrikalarının mali gelirlerinin kurumun gelişiminde kullanılması diğer bir örnek olarak ele alınabilir. STK’ların gelirlerinin çeşitlendirilerek kurumsal gelişimi

ve devamlılığında kullanılması profesyonel çalışma için de önem arz etmektedir. STK’ların bağış modellerinin sürdürülebilir hale getirilebilmesi, sosyal yatırımların getirisinin hesaplanabilmesi ve sosyal etki değişimlerinin analiz edilebilmesi için STK’ların yol haritası oluşturabilecek ölçümleme yapması gerekmektedir.

Sosyal yatırım ve etki süreçlerinin ölçülmesi gönüllülük faaliyetlerinin sürdürülebilirliği açısından da önem arz etmektedir. Gönüllü yönetiminde gönüllülerle yürütülen iletişim kanalları, temel faaliyet ve ortaklıklar, kaynak yönetimi, ücretli ve gönüllü çalışan ayırımının yapılması, bağış modellerinin belirlenmesi, iş birimlerinin organizasyonel yapısı, çalışma modellemesi gibi sürecin oluşumunda etkili olan parametrelerin ölçülmesi gönüllülük faaliyetine yeni bakış açıları kazandırabilecektir.

Bu bağlamda gönüllülük faaliyeti ile alakalı hukuki mevzuat düzenlenmesi yapmak önem arz etmektedir.

Ayrıca Kızılay gibi kuruluşların işlettiği çadır ve maden suyu fabrikalarının mali gelirlerinin kurumun gelişiminde kullanılması diğer bir örnek olarak ele alınabilir.

Gönüllülük faaliyetinin sadece manevi tatmin sağlayan bir alan olmaktan öte gönüllülük faaliyetinde bulunan kişiye iş kazası, sigorta, yol ücreti veya kapsamı belirlenecek ölçüde ücret gibi maddi kazanımların sağlanması da gönüllülük faaliyetlerinin teşvik edilmesini sağlayabilecektir.

Ayrıca STK'larda gönüllülük faaliyeti kapsamında çalışan bireylere iş gücü piyasasında aranan tecrübe şartının sağlanmasına etki edecek teşvikler de gönüllülük faaliyetinin sınırlarını genişleterek özellikle yeni mezun gençlerin daha aktif sivil toplum faaliyetlerine katılmasının önünü açacaktır.

STK'ların finansal farkındalık seviyesinin artması STK'lara hem kurumsal hem de psikolojik bağımsızlık sağlaması açısından önemlidir. Özellikle finansal farkındalığın artırılmasında kamu ve özel sektör ile STK'ların işbirliği ile düzenlenebilecek finansal okuryazarlık

eğitimleri gerekmektedir. Bu minvalde STK'lara yönelik tecrübe paylaşım programlarının sağlanması STK'ların profesyonelleşmesi açısından önemlidir.

Özellikle uluslararası zeminde faaliyet gösteren STK'lara çalışılacak alan ve konuyla alakalı ön hazırlık ve fizibilitenin yapılması, iletişim ve dil hatalarının önüne geçilmesi, şeffaflık ve hesap verilebilirliğin sağlanması noktasında destek verilmelidir.

Özellikle finansal farkındalığın artırılmasında **kamu ve özel sektör ile STK'ların işbirliği ile düzenlenebilecek finansal okuryazarlık eğitimleri gerekmektedir.**

Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Sivil toplumu oluşturan bireylerin kendi öznel siyasi tutumlarını sivil toplum zeminine taşıdığı görülmektedir.

Çalıştığınız “Sorunlar ve Çözüm Önerileri” bölümünde konuşmacılara ele aldıkları konuyla alakalı somut çözüm önerileri sorulmuştur. Yapılan konuşmalar bağlamında genel olarak altı ana madde üzerinden ana sorunlar tespit edilmiştir. Bu sorunlar;

Kurumsallaşma sorunu

Devlet, Siyaset ve Sivil Toplum arasında sınır ve tanım sorunlarının tespit edilmesi

Sivil Toplumun varoluşsal amaç ve hedeflerinin belirlenmesi

STK’ların kurumsallaşma sürecinde dijitalleşmenin rolü

STK’ların mali sürdürülebilirlik ve finansal yönetim açısından profesyonelleşmesi ve mali özerkliğin sağlanması

STK’ların şeffaflık ve denetiminin sağlanmasıdır.

Mevzubahis ana sorunlar bağlamında konuşmacılar çeşitli sorunları dile getirerek çözüm önerileri ortaya koymuştur. Bu bölümde sorunlar ve somut çözüm önerileri maddeler halinde sıralanacaktır:

Sivil toplum, devlet ve siyaset açısından kavramsal çerçevenin ve sınırların netleştirilmesi ve sivil toplum-devlet-siyaset arasındaki ilişkiselliğin karşılıklı bağlılık ilişkisi içerisinde ele alınması önem arz etmektedir. Sivil toplumu oluşturan bireylerin kendi öznel siyasi tutumlarını sivil toplum zeminine taşıdığı görülmektedir.

Bu sebeple sivil toplumun özünü oluşturan bireyin siyasallığını da göz önünde bulundurarak tamamen siyasetten bağımsız ve steril bir sivil toplum anlayışının mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Devlet ve sivil toplumu her durumda çatışan iki yapı olarak görmek bu sebeple gerçekçi değildir ve mevzubahis ilişkiselliğin işbirliği, güven ve özgürlük temelinde kurulması sivil toplumun güçlenmesi için gereklidir. Bu

STK'ların devletle arasında medeni bir sınır koyarak politika üretmesi ve farklılıklara saygı duyarak toplumsal alanda özgürlüğün tesisi aşamasında rol alması gerekmektedir.

sebeple çoğulculuk, özgürlük, denetim ve şeffaflık gibi temel kavramlar bağlamında sivil bir anayasanın tesisi önem arz etmektedir.

Sivil toplum, devlet ve siyaset tanım ve sınırlarının belirlenmesinin yanı sıra dernek, vakıf, think-tank, meslek odası, sendika gibi sivil toplumu ilgilendiren diğer kurum ve kuruluşlar arasında da gerekli tanım ve sınırlamaların yapılması gerekmektedir.

Sivil toplum ve devlet ikilemini doğru konumlandırmak ve değişen sosyolojiye uygun politikalar üretmek sivil toplumun gelişimi ve STK'ların sürekliliği için gereklidir. STK'ların siyasetten tamamen bağımsız şekilde politika üretmesinin gerçekçi olmadığı açıksa da tamamen devlete angaje faaliyetlerin ortaya konması da beraberinde problemlere yol açmaktadır. Bu noktada STK'ların devletle arasında medeni bir sınır koyarak politika üretmesi ve farklılıklara saygı duyarak toplumsal alanda özgürlüğün tesisi aşamasında rol alması gerekmektedir. Son yıllarda

STK'lar arasında farklı grupların fikirlerinin dinlenmesi ve farklı fikirlere saygı duyulması noktasında zafiyet yaşanmaktadır. Özellikle STK'ların kamu politikası sürecinde gündem belirleme, politika yapma, uygulama ve değerlendirme aşamasında rol alabilmesi sebebiyle günlük çatışmaların ötesinde STK'ların bağımsız gündem belirleyebilme yetkinliğinin sağlanması gerekmektedir.

Sivil toplum muğlak bir kavram olsa da bu alanda yapılacak tartışmaların özgürlük, güvenlik ve çeşitlilik temel alınarak toplumsal işbirliği ve ortak fayda bağlamında şekillenmesi gerekmektedir. Türkiye'de kültürel hegemonyayı elinde bulunduran sınıfların geçmişte hem ekonomik hem de kültürel merkezi elinde bulundurduğu ancak günümüzde yeni ekonomik, siyasi ve kültürel merkezlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Özellikle devletin bazı ideoloji temelli STK'larla iletişim kurmada zorluk yaşadığı, dış kaynak fonlarından destek bulan STK'ların motivasyonlarının farklı olması

STK'ların terörün finansmanı gibi meselelerde de görüldüğü üzere hesap verilebilirliğinin sağlanması ve şeffaf bir şekilde denetlenmesi gerekmektedir.

sebebiyle uyumsuzluklar ortaya çıktığı ve bazı STK'ların mevcut iktidarın yönetim anlayışına karşı geliştirdikleri kompleks tutumun sorunların çözümünde yeni problemlere yol açması da Türkiye'de sivil toplumun yaşadığı sorunlardandır. Bu bağlamda STK'ların terörün finansmanı gibi meselelerde de görüldüğü üzere hesap verilebilirliğinin sağlanması ve şeffaf bir şekilde denetlenmesi gerekmektedir.

STK'ların öngörü sahibi olup geleceğin toplumunu kurabilmesi, yerelde etkili olduğu kadar küresel alanda da etkili olabilmesi güçlü bir sivil toplum hedefi için göz önünde bulundurulmalıdır. STK'ların kamu politikalarının uygulanması aşamasında ve sonrasında değerlendirme sürecine katılarak toplumun geneline katkı sunabilmesi gerekmektedir.

Bu bağlamda devletin STK'lara karşı duruşunun iyi tespit edilerek sınırların çizilmesi önem arz etmektedir. STK'ların ulusal ve uluslararası zeminde etkin faaliyet yürütebilmesi için belirli alanlarda uzmanlaşması ve bu noktada devlet teşviğinin sağlanması

gerekmektedir. Özellikle ihtisaslaşma sağlanacak alanla alakalı uzman personelin istihdamının sağlanması ve STK'nın kurumsal olarak tematik alanlarda profesyonelleşmesi etkili politikaların ve faaliyetlerin üretilmesi açısından elzemdir.

STK'ların kurumsallaşmasında dijitalleşme önem arz etmektedir. STK'ların kendi faaliyet alanlarına yönelik kamu yararına faydalı işler yapabilmesi, faaliyetlerini şeffaf bir şekilde kamuoyuna duyurabilmesi, idari, mali ve hukuki alanda kurumsallaşabilmesi sürecinde dijitalleşmeye öncelik vermesi gerekmektedir.

STK'ların dijitalleşme ve demokratikleşme süreçlerine dürüstlük maddesinin de eklenerek STK'ların sadece devletle olan ilişkilerinde değil aynı zamanda toplumsal ortak yaşam noktasında da kendi içlerinde dürüstlüğü tesis edebilmesi gerekmektedir. Dijitalleşme sürecinde özellikle yeni kurulan STK'lara, bir çatı kurumun veya devletin çeşitli platformlar aracılığıyla destek vermesi

STK'lara mali destek sağlayan kurum ve kuruluşlar karşısında STK'ların kurumsal ve mali özerklik konusunda problem yaşama tehlikesi bulunmaktadır.

önem arz etmektedir. Bu noktada DERBİS gibi platformların geliştirilerek yaygınlaştırılması ve STK'lara dijitalleşme aşamasında altyapı desteği sunacak yeni platformların kurulması gerekmektedir.

Özellikle terörün finansmanı gibi hassas konularda ulusal ve uluslararası denetlemelerle karşı karşıya kalan STK'ların terörün finansmanı ile alakalı gelen bağış ve çalışılan kurumları şeffaf bir şekilde inceleyebilecekleri dijital bir sistemin kurulması faydalı olacaktır. STK'ların kamu ve özel sektörden farklı olarak para ve güce mesafeli olması gerektiği ancak mali sürdürülebilirlik ve gereksinimlerini karşılayabilmesi için finansal yönetim ve farkındalık seviyesini artırılması önem arz etmektedir.

STK'lara mali destek sağlayan kurum ve kuruluşlar karşısında STK'ların kurumsal ve mali özerklik konusunda problem yaşama tehlikesi bulunmaktadır. Bu sebeple STK'ların siyaset üstü kurumlar olarak tanınması ve alınan desteklerin STK'ların mali ve idari özerkliğine engel teşkil etmemesi sağlanmalıdır.

STK'ların oluşumunda ihtiyaçların tespit edilmesi önem arz etmektedir. Özellikle bir ihtiyaca binaen kurulan STK'ların süreklilik noktasında daha güçlü olduğu görülmektedir. STK'ların kurulmasında planlama sorunu olduğu anlaşılmaktadır. Aynı konuda birçok STK'nın faaliyet gösterdiği ancak nitelik olarak kayda değer çalışmalarını yapılmadığı görülmektedir. Bu sebeple planlama ve ölçümleme çalışmaları önem kazanmaktadır.

STK'ların personel ücretleri, istihdamı ve iktisadi teşekküllerinde vergi ve prim düzenlemesi ihtiyacı olduğu görülmektedir. Ayrıca kurumsal denetim ve mali şeffaflığın sağlanması da finansal yönetim açısından önem arz etmektedir.

STK'lar kendi iç kontrol mekanizmasını oluşturarak iç denetim ve kontrol süreçlerini profesyonel bir şekilde yapabilmelidir. Bunun yanı sıra devlet denetim mekanizmasının daha etkili şekilde çalıştırılması gerekmektedir. STK'ların ulusal ve uluslararası fon bulabilmesi için sağlaması gereken şartları ve mevzuat uygunluğunu analiz

STK'ların gönüllülük faaliyetlerinde dijital gönüllü yönetim sistemi platformu gibi platformların kurulabileceği dikkate alınmalıdır.

edebileceği mevzuat geliştirme birimi kurması etkili olacaktır. Uluslararası hibeler ve işbirliklerinde birlikte çalışma yapılacak paydaşlara, yapılan faaliyet ve hedeflenen amaçların net şekilde ifade edilmesi, uygun profesyonel söylem ve kurumsal ciddiyetin sağlanması ve süreci sağlıklı bir şekilde yürütecek iletişim stratejisinin kurulması gerekmektedir.

STK'ların genel izlenimini oluşturmada itibar sorunu yaşadığı görülmektedir. Özellikle STK'ların yönetim kadrosunun güvenilir olması, profesyonel kurumsal kimliğin tesis edilmesi, STK'nın logo, website, iletişim, sosyal medya gibi görünür yüzünün olumlu algı oluşturabilmesi için STK'nın misyon, vizyon ve temel değerleriyle uyumlu şekilde yönetilmesi önem arz etmektedir.

STK'ların finansman desteği noktasında sosyal girişimcilik uygulamasına benzer vakıflara uygulanabilecek yeni modellerin hayata geçirilmesi göz önünde bulundurulmalıdır. Buna göre fon yönetimi ve yatırımlarını

sağlayabilen büyük STK'ların yanı sıra küçük STK'ların bir araya gelerek oluşturabileceği vakıf fonlarının kurulması, STK'ların fon kaynağı bulmasında katkı sunabilecek bir model olarak incelenebilir.

STK'ların gönüllülük faaliyetlerinde dijital gönüllü yönetim sistemi platformu gibi platformların kurulabileceği dikkate alınmalıdır. Genellikle genç bireylerin katılımına eş tutulan gönüllülük faaliyetlerinin toplumun her kesim, yaş ve sosyal grubunun katılabileceği bir anlayışla ele alınması gerekmektedir.

Özellikle medyada gönüllülük faaliyetlerinin görünürlüğünün sağlanması mevzu bahis kesimlerin gönüllülük faaliyetlerine katılmasını sağlayacaktır. STK'ların sosyal etki ve yatırımlarını ölçebileceği ölçüm modelleri geliştirmesi de bu noktada önem arz etmektedir.

STK'lar arasında işbirliğinin geliştirilmesi, ulusal çapta faaliyet gösteren STK'ların küçük ölçekli ve yerelde faaliyet gösteren STK'lara

STK'lara yapılan bağışlarla ilgili özendirici vergi politikalarının yapılması gerektiğinin altı çizilmiştir.

destek olması sivil toplumun gelişimi için önemlidir. Bu bağlamda ulusal bağlamda faaliyet gösteren STK'ların küçük ölçekli STK'larla ortak faaliyet yapabileceği platformların kurulması ve işbirliği protokollerinin geliştirilmesi gerekmektedir.

STK'ların idari veya ekonomik konjonktüre bağlı olarak ileride yaşabilecekleri dışsal şoklara karşı ekonomik açıdan ihtiyatlı olmasının önemi vurgulanmıştır. Bu kapsamda; STK'ların her yıl acil giderler hariç ilgili dönem bütçesinden belli bir oranda tutarı belli bir fon hesabında tutmaları önerilmiştir.

STK'lara yapılan bağışlarla ilgili özendirici vergi politikalarının yapılması gerektiğinin altı çizilmiştir. Bu kapsamda; ücretli çalışanların yaptıkları bağışların vergi matrahlarından

düşebilmelerine imkan sağlayan düzenleme yapılması durumunda STK'lara yapılacak bağışların özendileceği hususuna dikkat çekilmiştir.

STK'ların iktisadi işletmelerinden elde ettikleri gelirlerin STK'ların kendi amaçları için kullanması amacıyla ilgili STK'ya gönderilmesi durumunda mevcut vergi kanunlarına göre alınan stopaj vergisinin gerekli yasal düzenleme ile kaldırılması gerektiği ifade edilmiştir.

Genellikle genç bireylerin katılımına eş tutulan gönüllülük faaliyetlerinin toplumun her kesim, **yaş ve sosyal grubunun katılabileceği bir anlayışla ele alınması gerekmektedir.**

Sonuç

Sivil toplum kuruluşlarının toplumsal faydayı gözeterek topluma yol gösterici misyonlarını değişen şartlara göre revize etmesi yeni bakış açılarının topluma kazandırılması için önemlidir.

Türkiye’de sivil toplumun gelişmesine katkı mahiyetinde düzenlenen bu çalıştay, sonraki çalışmalara ön ayak olması niyetiyle günümüzde sivil toplumun durumunu çoğulcu ve şeffaf bir tartışma zemininde ele almış, sorunlar ve çözüm önerileriyle sivil toplum tartışmalarına katkı sunabilecek yeni perspektifler kazandırmayı amaçlamıştır.

Her yönüyle güçlü bir Türkiye ideali için güçlü bir sivil toplum anlayışının gelişmesi gerektiği ve sivil toplumun yaşadığı sorunların devlet ve siyaset organlarıyla çatışmacı bir tutumdan ziyade tüm taraflarla karşılıklı işbirliği ve diyaloga aşılabileceği anlaşılmaktadır. Ayrıca sivil toplum kuruluşlarının toplumsal faydayı gözeterek topluma yol gösterici misyonlarını değişen şartlara göre revize etmesi yeni bakış açılarının topluma kazandırılması için önemlidir.

Günümüzün değişen koşullarıyla birlikte STK'lara olan ihtiyacın arttığı görülmektedir. STK'lar devlet ve

piyasanın giremediği alanlarda önemli boşlukları doldurdıkları için devlet ve piyasanın STK'ların çalışma-araştırma ve varlıklarına her zaman ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu sebeple devlet, siyaset ve sivil toplum arasındaki sınır ve tanımlamaların belirlenmesi ve sivil toplumun faaliyet alanının genişletilmesi önem arz etmektedir.

STK'ların kurumsal olarak önlerinde duran dijitalleşme, sürdürülebilirlik, fon yönetimi ve mali özerklik konularıyla alakalı yapılacak tematik çalışmalar, Türkiye’de sivil toplumun gelişmesine katkı sağlayacaktır. STK'ların kurumsal yapıları, iç mekanizmaları, işleyişleri ve karşılaştıkları organizasyonel/yapısal sorunlara dair vurgulamalar ve bunların aşılmasına dair öneri ve çözümlerin kapsamlı bir şekilde tartışılmaya devam edilmesi gerekmektedir.

Her yönüyle güçlü bir Türkiye ideali için güçlü bir sivil toplum anlayışının gelişmesi gerektiği ve sivil toplumun yaşadığı sorunların devlet ve siyaset organlarıyla çatışmacı bir tutumdan ziyade tüm taraflarla karşılıklı işbirliği ve diyalogla aşılabileceği anlaşılmaktadır.

